

УДК 37.091.4Сухомлинський:[373.3.016:811.161.2'233]:[37.015.3:159.954]

Розвиток мовленнєвотворчих здібностей молодших школярів у контексті ідей В. О. Сухомлинського

Катерина Пономарьова (м. Київ)

Анотація

У даній статті розкривається актуальність ідей В.О. Сухомлинського для сучасних підходів до формування творчої особистості молодшого школяра, зокрема, розвитку його мовленнєвотворчих здібностей.

Розвиток особистості, мовленнєвотворчі здібності, виражальні засоби мови, текстотворчі уміння.

Аннотация

В данной статье раскрывается актуальность идей В.А. Сухомлинского для современных подходов к формированию творческой личности младшего школьника, в частности, развития его речетворческих способностей.

Развитие личности, речетворческие способности, выразительные средства языка, текстотворческие умения.

Annotation

In this article the relevance of ideas V.A. Sukhomlinsky for modern approaches to the development of the creative person younger pupils, in particular, the development of his abilities creative speech.

Personal development, creative speech skills, expressive means of language, ability to compose text.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни в соціальному, економічному та політичному житті України вимагають спрямування навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах на формування конкурентоспроможної творчої особистості, здатної до самовизначення, самореалізації і самовдосконалення. Обумовлена прискореними темпами розвитку суспільства потреба в людях, спроможних творчо підходити до будь-яких змін, нетрадиційно і якісно вирішувати нагальні проблеми, породжує необхідність формування особистості, здатної проявляти творчу ініціативу в усіх сферах життєдіяльності.

Тому стратегічним завданням сучасної школи є сприяння і забезпечення умов для розкриття і розвитку таланту, творчого потенціалу кожного учня. Повноцінна організація пізнавальної і творчої діяльності учнів, починаючи з початкової школи, сприяє накопиченню творчого досвіду школярів, як основи, без якої самореалізація особистості на наступних етапах неперервної освіти стає малоефективною.

Розвиток творчих здібностей має бути невід'ємною складовою змісту всіх навчальних предметів, органічно доповнювати навчальний процес, щоб забезпечити єдність знань, умінь, навичок і творчих можливостей учнів. На це націлюють нові нормативні документи початкової загальноосвітньої школи – Державний стандарт початкової загальної освіти та навчальні програми для 1-4 класів.

У процесі реалізації цих завдань актуальними є ідеї розвитку творчої особистості В.О. Сухомлинського, який зазначав, що «головне в навчально-виховній роботі – своєчасно знайти, виховати і розвинути задатки здібностей у наших вихованців, вчасно розпізнати в кожному його покликання» [4, с. 130].

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Розвиток творчих здібностей був і залишається предметом дослідження багатьох учених (Богоявленська Л., Гілфорд Дж., Гончаренко С., Костюк Г., Кочерга О, Матюшкін О., Роменець В., Торрас Е., Холодна М. та ін.). Вони аналізували природу творчих здібностей, компонентну будову, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування.

Аспекти креативності в лінгводидактиці досліджувались у XIX-XX століттях Потебнею О., Русовою С., Сухомлинським В., Ушинським К. Сучасними послідовниками їхніх ідей стали Бадер В., Будій Н., Варзацька Л., Вашуленко М., Мельничайко В., Пономарьова К., Савченко О. та ін.

Мета статті – розкрити актуальність ідей Василя Сухомлинського щодо розвитку творчої особистості на сучасному етапі реформування

початкової мовної освіти, а саме, у процесі розвитку мовленнєвотворчих здібностей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В.О. Сухомлинський зазначав, що «творчість є діяльністю, в яку людина вкладає ніби частинку своєї душі; чим більше душі вона вкладає, тим багатшою стає сама» [6, с. 535].

У процесі формування творчої особистості значна роль належить вільному володінню словом, оскільки це значною мірою сприяє формуванню світогляду людини, її загальному розвитку, встановленню взаєморозуміння між людьми, усвідомленню історії рідного краю, традицій свого народу, розкриттю змісту духовної культури суспільства.

У цьому контексті актуальними є педагогічні погляди й ідеї Василя Сухомлинського щодо мовленнєвого розвитку школярів. Він писав, що рідна мова – це «безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції» [5, с. 215]. Василь Олександрович образно називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає перші уявлення про навколишнє, про своє село чи місто, про весь край, а слово рідної мови видатний педагог порівнює з неповторним ароматом квітки.

Шкільна творчість, – на думку Василя Олександровича, – починається зі слова. Саме тому «в житті дітей перше місце повинно належати словотворчості. Завдяки їй діти стають чуйнішими до найтонших засобів впливу – до слова і краси. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної «товстошкірості»» [6, с. 536].

Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває у дошкільних закладах, школі і впродовж усього життя. Важлива роль у цьому процесі належить початковій школі. Психологами доведено, що

найсприятливішим і найпридатнішим віком для мовленнєвого розвитку є молодший шкільний вік [1, с.164]. Виходячи з цього, формування словника учнів у цей період шкільної освіти повинно бути тією першоосновою, на якій будується подальше вивчення мови.

Робота над словом завжди була в центрі уваги педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського. У своїй книзі «Серце віддаю дітям» він писав: «Слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу. Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їх душу» [5, с. 216].

Про актуальність цієї думки на сучасному етапі розвитку освіти свідчать Державний стандарт початкової загальної освіти (освітня галузь «Мови і літератури») та нова навчальна програма з української мови для 1-4 класів, які націлюють навчальний процес на «формування в молодших школярів комунікативної компетентності, що виявляється в здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [2, с. 10]. Такий підхід у навчанні передбачає формування здатності творчо застосовувати набуті мовні знання й мовленнєві уміння в нестандартних життєвих ситуаціях, у процесі побудови усних і письмових зв'язних текстів.

Ці програмові вимоги співзвучні з ідеєю В. О. Сухомлинського про важливість формування в учнів бажання й уміння будувати зв'язні висловлювання. Видатний педагог зазначав, що пізнання дітьми навколишнього світу пробуджує в них «бажання висловити свої почуття, розповісти про побачену красу і це бажання треба підтримати. Але не слід сподіватися, що дитина під впливом краси навколишнього світу відразу побудує твір. Творчість, – зауважував Василь Олександрович, – не з'являється сама собою, творчості треба навчати» [5, с. 220].

Саме тому, новою навчальною програмою з української мови передбачені уроки розвитку зв'язного мовлення, основною метою яких є формування в молодших школярів умінь будувати усні й письмові перекази прочитаних чи прослуханих текстів, створювати власні розповіді, описи й міркування і правильно оформлювати їх на письмі.

Першим кроком у розвитку мовленнєвої творчості молодших школярів є ознайомлення їх з найдоступнішими тематичними групами слів, такими як: шкільне приладдя, іграшки, одяг, посуд, меблі, побутова техніка, овочі і фрукти, ягоди, квіти, рослини, птахи, звірі, пори року, явища природи, професії, транспорт, ввічливі слова. Для усвідомлення і кращого засвоєння учнями лексичного значення цих слів доцільно використовувати яскравий ілюстративний матеріал. Важко переоцінити в цьому сенсі роль живого споглядання дітей за предметами оточуючого світу. У зв'язку з цим Василь Сухомлинський писав: «не можу представити собі роботи вихователя без подорожей дитячого колективу до першоджерел слова: в ліс, на луг, до ставка, в сад, у поле» [6, с. 537]. Адже тільки усвідомлене засвоєння слів спроможне забезпечити активне використання їх у власних висловлюваннях.

Другим кроком у роботі над засвоєнням нових слів є введення їх у словосполучення і речення. З цією метою школярам доцільно пропонувати розповіді, якими можуть бути предмети чи явища, що вони можуть робити або що з ними можна робити. Щоб відповісти на поставлені запитання школярі змушені будувати словосполучення і речення. У процесі цієї роботи формуються вміння правильно поєднувати слова у словосполучення, розташовувати слова в реченнях, поширювати речення.

Велику роль такій роботі відводив В. О. Сухомлинський. Він вважав, що «дитина навчиться будувати твір тільки тоді, коли кожне слово для неї буде як готова цеглинка, якій заздалегідь призначене певне місце. І діти добирають ту цеглинку, яка підходить у конкретному випадку» [5, с. 220].

Наступним етапом роботи над словами тематичної групи є використання їх у зв'язних висловлюваннях. З цією метою учням варто пропонувати складати розповіді, описи чи висловлювати міркування на теми, пов'язані з їхнім життям. У ході цієї роботи в школярів формується вміння пов'язувати речення між собою, уникати невиправданих повторів, послідовно висловлювати думку, не відступати від теми висловлювання.

Слід брати до уваги, що формування вміння складати твори – довготривалий процес, який потребує кропіткої і терплячої праці з боку учня і вчителя. Щоб запобігти дитячим розчаруванням після перших невдалих спроб побудувати твір, допомогти учням подолати невпевненість у своїх можливостях, вчителю варто проявляти педагогічну мудрість, толерантність і всіляко підтримувати прагнення і спроби своїх вихованців висловлюватися в різних формах і стилях мовлення.

У процесі формування мовленнєвотворчих умінь важливо стимулювати бажання дитини висловлювати власні думки, виражати в творчих роботах свої емоції, переживання. А під час заслуховування дитячих висловлювань учитель повинен дуже доброзичливо вказувати на допущені мовленнєві помилки, виправляти їх і заохочувати дітей до використання найточніших, найвлучніших слів і висловів.

Актуальною в цій роботі є порада Василя Олександровича – «найбільшою творчою знахідкою в своїй педагогічній діяльності вважайте ту мить, коли дитина сказала своє слово. В цю мить вона піднялася на одну сходинку вище в своєму інтелектуальному розвитку» [6, с. 537-538].

Важливе місце в процесі розвитку мовленнєвотворчих здібностей молодших школярів слід відводити ознайомленню дітей з виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів). Учні повинні правильно їх розуміти і навчитися доречно вживати у своєму мовленні. Важливість цієї роботи підкреслював В.О. Сухомлинський,

зазначаючи, що «учень, який в дитинстві багато разів переживав красу слова, прагне виразити словами свої найпотаємніші думки» [3, с. 394].

У процесі роботи над збагаченням мовлення учнів виражальними засобами мови варто керуватись ідеєю В. О. Сухомлинського про те, що «дитина лише тоді напише твір про природу, коли почує опис природи від учителя» [5, с. 220]. Інакше кажучи, яскраві, образні слова і вислови в дитячих творах самі собою не з'являться. Ними дитячий словниковий запас треба постійно збагачувати. Образно цю думку можна висловити так: щоб із скриньки було що взяти, треба спочатку в скриньку щось покласти.

Джерелом збагачення мовлення учнів виражальними засобами мови є художні тексти різних жанрів. Вдумливе читання їх і спостереження за використаними автором яскравими, образними словами і висловами допоможе учням збагнути їх роль у творах і стане зразком правильного і доречного використання у власних творчих роботах. У цьому контексті слушною є думка Василя Олександровича про те, що «чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонше у неї відчуття гри відтінків рідного слова, ... тим активніше сприймає серце красу слова» [5, с. 215].

Тому кожний педагог повинен прагнути до того, щоб «животворне джерело – багатство рідного мовлення – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя, ... щоб вони відчували красу мови, бережно ставились до слова, турбувались про його чистоту» [5, с. 216].

На завершальному етапі розвитку зв'язного мовлення в учнів формуються текстотворчі уміння – побудова письмових висловлювань (переказів текстів, розповідей, описів, міркувань). Спочатку для складання творів школярам необхідно пропонувати різноманітні допоміжні матеріали: зразки текстів, запитання, опорні слова, початок тексту, план тощо. Поступово кількість допоміжних матеріалів слід зменшувати, даючи можливість учням користуватися лише власним арсеналом текстотворчих засобів. Такий методичний підхід у своєму педагогічному досвіді описує

Василь Олександрович – «спочатку діти повторювали мої власні твори, поступово вони переходили до самостійного опису хвилюючих їх картин природи – починався індивідуальний процес дитячої творчості» [5, с. 220].

Неперевершену роль в розвитку мовленнєвотворчих здібностей дитини В.О. Сухомлинський відводив казці і поезії. Казку він вважав «тим різцем, який відточує найтонші риси індивідуального мислення кожної дитини» [6, с. 538]. Щодо поезії, то великий педагог зазначав: «Пробудити в дитячому серці поетичне натхнення – це означає відкрити ще одне животворне джерело думки. Сила цього джерела полягає в тому, що слово передає не лише предмет, явище, яке воно позначає в людському мовленні, але й глибоко особисті сприйняття, почуття, переживання» [5, с. 225].

На якість учнівських творів значною мірою впливає актуальність їх тематики для дітей. Тому під час вибору теми творчих робіт учителю доцільно дбати про мотивацію навчальної діяльності. Адже, як стверджував В.О. Сухомлинський, щоб викликати бажання вчитися, необхідно пробудити в дитини інтерес до навчання. Мотивація побудови зв'язних висловлювань може бути різноманітною, наприклад, не просто описати квітку, а скласти загадку про неї, яку однокласники мають відгадати. Такий мотив спонукає учнів добирати найяскравіші слова-ознаки, демонструє їх важливість і необхідність для виконання поставленого завдання і, зрештою, викликає бажання виконати його.

В.О. Сухомлинський стверджував, що «дитячі твори – результат великої роботи. Треба піти з дітьми до живого джерела думки і слова, домогтися того, щоб уявлення про предмет, явище оточуючого світу ввійшло через слово не тільки в їхню свідомість, але й у душу і серце. Емоційно-естетичне забарвлення слова, його найтонші відтінки – ось у чому животворне джерело дитячої творчості» [5, с. 220].

Саме тому перед виконанням кожної письмової творчої роботи обов'язковим має бути підготовчий етап. Він включає вступну бесіду з

метою впорядкування матеріалу, якщо він накопичений заздалегідь під час спостережень, чи для його накопичення (наприклад, розглядання картини), лексичну роботу (тлумачення значення окремих слів, добір синонімів, образних слів і словосполучень); складання плану майбутнього переказу чи твору; орфографічну підготовку (повторення правил пунктуації, правопису окремих слів, знань про структуру тексту).

Важливим і необхідним елементом дитячих творів має бути висловлення власної думки з приводу того про що дитина пише. З метою формування уміння робити це, доцільно пропонувати учням писати твори на основі своїх спостережень, вражень від екскурсії, з обґрунтуванням власної думки, аргументацією свого вибору, власною оцінкою героїв прочитаного тексту чи переглянутого фільму і т.п.

На важливість уміння висловлювати власну думку вказував Василь Олександрович – «уміння творити словом, втілювати в художній образ свої думки, почуття, переживання потрібне не тільки письменникові, а й кожній культурній людині. Чим більш розвинуте це уміння, тим вища естетична і загальна культура людини, тонші її почуття, глибші переживання, яскравіше естетичне сприйняття нових художніх цінностей» [3, с. 403].

У процесі розвитку мовленнєвотворчих здібностей учнів неможливо оминати важливий аспект, який займає значне місце в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського – це формування мовленнєвої культури молодших школярів. Адже в молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мовлення і спілкування, розвиваються комунікативні здібності. «Мовленнєва культура людини, – зазначав великий педагог, – це дзеркало її духовної культури. Важливим засобом впливу на дитину, облагородження її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі ... неможливо переоцінити» [5, с. 216].

Висновки. Підсумовуючи сказане, варто підкреслити, що педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського переконує нас в тому, що мовленнєва творчість у дитинстві — засіб та умова всебічного гармонійного розвитку особистості. Вона допомагає розкрити внутрішній світ, особливості сприймання, уявлень, інтересів і здібностей дитини.

Перечитуючи творчий доробок видатного педагога, ми ще раз переконуємося в актуальності його ідей і поглядів щодо виховання, навчання і розвитку творчих здібностей молодшого школяра в сучасній практиці шкільного навчання.

Література:

1. Айдарова А.И. Формирование лингвистического отношения к слову у младших школьников / А.И. Айдарова // Возрастные возможности усвоения знаний / Под ред. Д.Б.Эльконина и В.В.Давыдова. – М., 1972.

2. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – с. 10-70.

3. Сухомлинський В.О. Естетичне сприйняття і естетична творчість / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 396-404.

4. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 130-147.

5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7-279.

6. Сухомлинський В.О. Творчість в колективі. Роль казки в колективному житті дітей / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 1. – С. 535-549.